

Läs och skrivsvårigheter inom Sfi, funktionshinder och/eller omständighet?

Annelie Larsson

Arbetande student. Marsgatan 8, 543 30 Tibro. E-post: annelie.happy@telia.com.

Denna artikel är en sammanfattning av C-uppsats vid Malmö Högskola 2007, Hälsa och Samhälle, Handikappsvetenskap 61-90p.Handledare: Karin Lenz, Studierektor, Socialhögskolan, Lunds Universitet

Syftet med den genomförda studien var att försöka förstå vilka hinder som kan föreligga och vad som kan vara orsak till att enskilda individer, inom Sfi¹, har svårigheter att lära sig läsa och skriva. Likaså att försöka se hur den svenska skolan, genom Sfi, och hur pedagoger/skolledare där identifierar dessa problem, dess orsaker och vad man kan göra åt dem. Finns det kompetens och resurser att identifiera eventuella funktionshinder som orsak till läs- och skrivsvårigheter. Om så är fallet, vilka funktionshinder är det man ”ser”?

Kommunal vuxenutbildning

Sfi - Svenska för invandrare

Sfi – Svenska för invandrare utgör en egen skolform där kommunerna är huvudmän. I de flesta kommuner utgör Sfi en del av den befintliga vuxenutbildningen, Komvux, men det förekommer också att kommuner valt att istället använda sig av alternativ

som studieförbund, folkhögskolor eller andra privata alternativ. Hur den lokala organisationen på respektive enhet ser ut varierar en hel del mellan olika kommuner. I denna studie gjordes kvalitativa intervjuer i två olika kommuner som båda valt att förlägga Sfi inom Komvux, men utbildningsupplägget var väldigt olika de två kommunerna emellan. Dessa olika organisatoriska förutsättningar gör möjligheten att identifiera orsaker till läs- och skrivsvårigheter varierar väsentligt. Brist på enhetlig struktur samt resurser (både ekonomiska och personella), anser författaren, försvårar detta viktiga identifieringsarbete.

Den 1 januari 2007 fick Sfi en ny kursplan. Det styrdokument som utgör Sfi's ram poängterar hur viktigt det är att ge möjlighet för människor med ett annat modersmål än svenska ett nytt och funktionellt språk. Utan det svenska språket är det mycket svårt att bli en del av samhälls- och arbetslivet. Att kunna tala med varandra i olika sammanhang är mycket

¹ Sfi betyder Svenska för invandrare och kommer vidare i denna uppsats benämnas med dessa initialer.

viktigt och en viktig förutsättning för delaktighet. Ett viktigt redskap i processen att tillägna sig ett nytt språk är ISP – Individuell studieplan. Studieplanen har ett dubbelt syfte. Dels att motivera och konkret visa på hur studiemål skall nås och dels att ge trygghet genom att studieplanen står för en helhetssyn på utbildningen och ger ett garanterat stöd åt enskilda individer med utgångspunkt i just deras förutsättningar. Det är också viktigt att dessa planer både innehåller kort- och långsiktiga mål. Bakgrundsmaterialet till ISP får man i introduktionssamtalet. Där samlar man in information om livserfarenhet, tidigare kunskaper, skolbakgrund, egna ambitioner, studiemål och framtidsplaner.

Dessvärre finns det enligt vad författaren erfar ett problem. Styrdokumenten ställer olika krav på personal inom Sfi gentemot personal i övrig kommunal vuxenutbildning. Ett sådant är upprättande av individuella studieplaner. Det finns inget krav för ett sådant upprättande inom Sfi utan bara en rekommendation. Som det visat sig i studien så är innehållet i de studieplaner som upprättas endast begränsat till provresultat. Det framgår inte i någon av de kommuner som studien genomfördes att dessa studieplaner skulle representera levande dokument där eleven själv skulle kunna följa sin inlärningsprocess. I vissa fall var inte ens planerna tillgängliga för eleven utan existerade endast i någon pärm inne hos läraren.

Särvux

Särvux är en kommunal utbildning som vänder sig till vuxna med en utvecklingsstörning. De personer som är behöriga till särvux har också rätt att delta i Sfi-utbildning och att där få det stöd som hon/han behöver. I den nya kursplanen för Sfi som började gälla från 1 januari, 2007 står det ingenting om de elever som per definition borde tillhöra Särvux och som, det visat sig i studien också finns inom de undersökta Sfi – verksamheterna. Dessa personer har behov av särskilt stöd för att klara läs- och skrivinläringen men hur väl är dessa behov tillgodosedda? Hur ser lärarkompetensen ut inom Sfi?

Lärarkompetens inom Sfi

Andelen lärare inom Sfi som har pedagogisk högskoleutbildning var under läsåret 2006/2007 omkring 70 %. Denna statistik gäller inom kommunala verksamheter. I de fall där det var andra anordnare var andelen 50 %. Men, vad menar man då med pedagogisk högskoleutbildning? Pedagogisk högskoleutbildning innebär fullföljd lärarutbildning på högskolenivå. För en lärare kan detta innebära utbildning allt ifrån förskolläraryxamen till Språkvetenskaplig gymnasieläraryxamen. Skolverkets rapport nr 303 (2007) tar upp problemet med att det i ganska ringa omfattning tas upp aspekter på utbildning i svenska som andra språk ur ett vuxenperspektiv. Skolverket menar i sin rapport att det är viktigt att Sfi-lärare har kunskaper om såväl vuxenpedagogik, andraspråksinläring samt förståelse för och kunskap om olika kulturer.

Idag finns det i de kommuner som jag studerat krav på utbildning i Svenska för invandrare, 60 ect poäng, på högskolenivå. Det visar sig dock att man har gjort avkall på dessa krav vid nyanställning.

Tillgång på specialkompetens

Elevsammansättningen på Sfi är väldigt varierad. Man kommer från olika länder, har olika kulturella bakgrunder. En del är analfabeter och har ingen skolbakgrund alls och en del kommer från universitetsutbildningar. En del personer har funktionshinder men det är inte säkert att det upptäcks, eller så tar det lång tid innan så sker och adekvat hjälp kan erbjudas. Förutsättningarna ser väldigt olika ut och det ställer naturligtvis väldigt stora krav på en flexibel verksamhet och speciella kompetenser. Enligt vad författaren erfar i studien så är tillgången på speciella kompetenser som t ex specialpedagoger, modersmållärare, hörselkonsulenter, kuratorer o.s.v. väldigt begränsade, ja till och med ibland helt obefintliga.

Med förutsättningar som dessa är det ytterst svårt att ge den hjälp som enskilda individer behöver. När, och om, svårigheter i läs- och skrivinläringen upptäcks, och det visar studien att så till viss del sker, är det svårt att veta hur man skall gå vidare med informationen för att kunna hjälpa. De lärare som jag mött inom Sfi-verksamheter vill verkligen hjälpa men man har inte tillräcklig tillgång till de verktyg och resurser som behövs eller så saknar man den kompetens som är en förutsättning för att kunna ge ”rätt” hjälp.

Läs- och skrivsvårigheter

Läs och skrivsvårigheter är ett ganska oskarpt och otydligt begrepp. Orsaker kan vara åtskilliga och ytterst komplicerade att identifiera. Att läsa och skriva är en kulturellt baserad verksamhet som får sitt huvudsakliga uttryck i skolundervisningen. När sådan saknas kan det vara bidragande orsaker till läs och skrivsvårigheter. Likaså kan socio-/emotionella problem vara bidragande faktorer. Enskilda individer kan också ha olika personliga förutsättningar. Om dessa inte upptäcks kan de till och med helt omöjliggöra läs- och skrivinläring.

De orsaker som beskrivs av författaren och de intervjuade pedagogerna i denna studie är: Dyslexi, afasi, hörselskada, synskada, posttraumatiskt stressyndrom, utvecklingsstörning/förståndshandikapp, ålder, kulturell bakgrund, otillräcklig skolbakgrund, ursprungsland, sjukdom, familjeomständigheter. Dessa orsaker representerar både orsaker som kan härledas direkt till den enskilde individen men också till omständigheter utanför den enskildes egentliga kontroll.

Definition av funktionshinder

Den definition av funktionshinder som författaren av denna studie utgår ifrån är ICF – International Classification of Functioning, Disability and Health. Denna klassifikation delar inte upp individer i funktionshindrade och icke funktionshindrade. Den gäller alla människor och syftet med ICF är:

”... att utröna huruvida det finns delaktighetsinskränkningar inom olika livsdomäner”

(Gustavsson, 2004, sidan 65)

Delaktighet definieras i ICF som en individs engagemang i sin livssituation. Engagemang föreslås innebära att vara inkluderad, att kunna delta och vara en del av, upptagen i ett livsområde samt att vara accepterad och ha tillgång till de resurser som behövs. Likaså är det också viktigt att ha med den subjektiva erfarenheten av engagemang. Begrepp som delaktighet och engagemang är ytterst komplexa att definiera. De hör samman med andra begrepp som empowerment, autonomi och inkludering/integrering.

Läs och skrivinläring – andraspråksresan

Att lära sig ett nytt språk vid vuxen ålder är inte, ens om alla tänkbara goda förutsättningar finns, en enkel uppgift. I ett modernt samhälle så ställs det höga krav på språkanvändare och att man kan fungera i många olika sammanhang. Det kan vara en arbetsplats, i kontakter med den svenska skolan (genom barnen till exempel) eller andra myndigheter. För att kunna läsa en helt vanlig dagstidning med god behållning behöver man enligt vissa forskare ha ett ordförråd på ca 40 000 ord. Ändå är inte ordförrådet hela svaret på gåtan om kommunikation. Att förstå och kreativt använda grammatiska system, ett gott uttal och tillika komma underfund med många av de implicita sociokulturella normer som styr hur vi talar i olika miljöer och sammanhang, har stor betydelse för möjligheten att bli en del av det svenska samhället. (Lindberg, 2004)

Lindberg liknar vidare tilläggnanden av det svenska språket vid en resa där själva språket är målet. *Resenären* är den enskilde individen. *Bagaget* är det som varje enskild individ har med sig, till exempel ålder, utbildningsbakgrund, modersmål och sociokulturell bakgrund. *Klimatet* och *medresenärerna* handlar om den omgivande miljöns attityder och vilja att släppa in i samhället. Hur väl jag klarar mig i det nya landet handlar mycket om hur kontakten fungerar med olika representanter från olika myndigheter. I denna kontakt är den hjälpsökande i underläge som ytterligare förstärks av bristande språklig kontroll. Dessa tjänstemän i nyckelpositioner upplevs av nykomlingar som en slags *gränspolis* som avgör vilka möjligheter som står till buds för en lyckad integrering i det svenska samhället. *Reslängden* varierar och en viktig roll spelar naturligtvis språkundervisningen, *transportmedlet*. Den informella inläringen, vardagslivet, är också viktigt och i kombination med den formella inläringen samt rika möjligheter att tala det nya språket ges det bästa resultatet. Eftersom vi som individer lär i samspelet med det samhälle och den kultur vi lever i spelar det sociala sammanhanget en mycket viktig roll och detta samspele är en avgörande drivkraft i att lära sig ett nytt språk.

De personer som kommer till vårt land, som flyktingar eller som invandrare, har olika förutsättningar att klara sig. En faktor som har stor betydelse är vilket land som hon/han kommer ifrån och vilken social status den enskilde individen haft där. Vilka

förväntningar och vilka samhällskrav finns på enskilda individers förmåga att läsa och skriva. Är det nödvändigt att hon/han kan läsa, finns det möjlighet att gå i skolan. Orsaker till att det inte finns tillgång till skolundervisning kan vara många. Det kan till exempel bero på att det är krig i ett land eller att det av andra orsaker (fattigdom och andra sociokulturella faktorer) inte finns något utbyggt skolsystem. Kommer man från ett krigsdrabbat land är också sannolikheten, som andra studier visat (Norinder, 2004), stor att man till exempel har någon form av hörselskada/hörselnedsättning.

Sverige är ett av de länder i världen som ställer mycket höga krav på läs- och skrivförmåga. För att kunna få ett arbete måste man först och främst ha genomgått någon form av utbildning, där läs- och skrivförmåga är en förutsättning att klara detta, men också i det dagliga livet är tillgången till dessa förmågor avgörande. Att kunna läsa en tidning, att kunna delta i föreningsliv, att kunna gå och handla, betala en räkning, deklarerar... listan kan göras mycket lång. Att sakna läs- och skrivförmåga innebär en starkt begränsad delaktighet i det svenska samhället, ja till och med ett handikapp.

Att identifiera läs- och skrivsvårigheter

När det uppstår problem i själva tilläggnandet av det nya språket kan det i sig upplevas som ett funktionshinder. Utan språk ingen, eller i alla fall mycket begränsad, möjlighet att ta till

sig kunskaper om det nya samhället. Hur skall man kunna bli medlem av ett samhälle utan att ha kunskap om detsamma? Att inte kunna språket medför stigmatisering och utestängning från delaktighet, den enskilde individen blir marginaliserad. Att ställas i marginalen, utan text och innehåll, är att ställas åt sidan. Det är svårt att ta sig tillbaka in i "texten" igen. Det krävs stora ansträngningar av den enskilde individen men också av omgivningen.

Alla de personer som intervjuats, pedagoger, pedagogisk ledare, handledare på integrationsenhet, har gett uttryck för hur komplicerat de tycker det är att avgöra om det föreligger behov av särskilt stöd vid läs- och skrivinlärning. Man beskriver att det är svårt att veta om en person har behov av särskilt stöd p.g.a. till exempel ett funktionshinder som kan vara svåra att upptäcka eller om det beror på andra omständigheter.

Att identifiera behov av särskilt stöd är en mycket svår uppgift. Första steget i denna process är att identifiera orsaker till läs- och skrivsvårigheten. Enligt många av de artiklar som författaren läst i ämnets så är det till exempel ganska vanligt med hörselskada/hörselnedsättning, särskilt hos dem som kommer från krigsdrabbade områden. I många fall kanske man inte ens vet om att man har en hörselnedsättning. I utredningen *Vidare vägar och vägen vidare* (SOU 2003:77) så rekommenderas att kommuner skall genomföra hörselscreening på alla deltagare inom Sfi senast tre månader

efter skolstart. I ingen av de kommuner som jag besökt gör man en sådan hörselscreening.

Syftet med denna uppsats var inte att finna hur ofta eller hur många som har problem med läs- och skrivinlärning men jag vill ändå göra en liten kort reflektion. Om vi tar hörselnedsättning/hörselskada till exempel. (Följande påstående bygger jag på studie genomförd av Norinder, 2004) Om vi räknar lågt, säg 10 % så innebär det att i den ena kommunen skulle finnas ca 8 st med hörselnedsättning/hörselskada och i den andra 3-4 st. Det är många individer inom Sfi som har hörselproblem men som aldrig upptäcks. I intervjuerna ger man uttryck för att man nog har upptäckt någon eller några och då efter en relativt lång tid.

Talar vi om t ex dyslexi så går åsikterna isär angående "förekomsten". Det är inte fler invandrare som har dyslexi än "infödda" svenskar menar man, det är lika många. Om vi använder oss av de siffror som förekommit, mellan 2-10 % (Andersson, 2002), så kan det röra sig om mellan 2- 8 st i den ena kommunen och 1-3 st i den andra. Det finns i båda verksamheterna misstankar om individer som har dessa problem men man vet inte hur man skall kunna hjälpa dem på bästa sätt.

De intervjuade pedagogerna ger samtliga uttryck för att många av deras elever är starkt oroad av svåra familjesituationer. Fru och kanske barn och/eller andra släktingar befinner sig kvar i hemlandet under mycket svåra

förhållanden och man har på grund av detta väldigt svårt att koncentrera sig på sina studier. Man är påverkad av de trauma som man kommer ifrån och dessa psykiska problem har betydelse för läs- och skrivinlärningsprocessen och motivationen att lära sig ett nytt språk.

Samtliga pedagoger ger också uttryck för att de upplever olikheter i skolbakgrund som en försvårande omständighet när det gäller läs- och skrivinlärning. Jag skulle nog vilja påstå att det är det "problem" som de anser utgöra det största hindret.

När det gäller individer med utvecklingsstörning/förståndshandikapp, eller andra skador/trauman och funktionshinder, så tror jag inte att någon i de verksamheter som jag besökt har den kunskap, eller tillgång till någon annan med dessa, som krävs för att identifiera orsaker av detta slag, de ger vid en direkt fråga till svar att det "då och då" händer att man får lov att skriva ut en elev p.g.a. att de av olika anledning inte fungerar i skolan. Man gör inga framsteg och då kan man inte vara kvar. Man ryms helt enkelt inte innanför verksamhetens ramar.

Någon, eller några, elever ligger i "gränzonen". Fortfarande sker en viss utveckling framåt, trots att den går mycket långsamt, och man får därför lov att vara kvar i verksamheten men man kommer aldrig egentligen att nå de kursmål som finns i styrdokumentet. Orsaker till detta beskriver man troligen vara den kraftiga kulturkrock som det innebär för en del

människor att komma till Sverige från ett hemland fundamentalt annorlunda mot vårt.

Samtliga pedagoger säger att de saknar tillgång till specialkompetens när det gäller elever i behov av särskilt stöd. Man skulle vilja ha tillgång till speciallärare/specialpedagoger, talpedagoger, logopedier till exempel. Antingen så finns det inte alls sådan kompetens på skolan eller så har man inte av någon anledning tillgång till den. Resurserna är begränsade av olika orsaker. Den största anledningen tycks vara av ekonomisk art. Det handlar om pengar. När det gäller flyktingar så ligger också en del av ansvaret på flyktingsamordnare vars uppgift det är att förmedla hjälp och stödja enskilda individer. Flyktingsamordnande myndigheters möjligheter är också begränsade, både vad gäller kompetens och ekonomiska resurser. Det är svårt att veta vad man skall hjälpa till med när man inte vet vad som är problemet. Vems är ansvaret när det gäller läs- och skrivproblem. Är det skolan, flyktingenheten, vården...

Funktionshinder och/eller omständighet

Under arbetets gång så har jag märkt att det för pedagoger inte finns någon jättetydlig gräns mellan dessa två begrepp, *funktionshinder* – *omständighet*. Som jag uppfattar det så kan man identifiera om/när det finns elever i verksamheten som har läs- och skrivsvårigheter men att man inte direkt gör kopplingen mellan orsak och funktionshinder. För egen del, trots att jag

nog anser mig vara rätt så medveten om risken att alltför snabbt ”sätta en diagnos” på människor, är betydligt ”ivrigare” att försöka ”stämpla” individer med det som faktiskt i förlängningen blir ett stigma. Detta faktum överraskade mig, det var inte väntat. Å andra sidan så är det viktigt att man kan ge rätt hjälp till den som är i behov av särskilt stöd. Man behöver veta vad man skall hjälpa till med för att kunna ge hjälp.

Begreppet funktionshinder är ett komplicerat och mångfacetterat begrepp och som alltid måste stå i relation till omgivningsfaktorer. Vad är då begreppet omständighet? Inte är det mindre komplicerat.

Skulle vi definiera omständighet som faktorer som helt står utanför den enskildes kontroll. Då skulle det kunna betyda att vi anser att funktionshinder är egenskaper hos individer. Särskilt om vi menar att funktionshinder motsvarar omständighet och vice versa.

Om vi definierar omständighet som en samling faktorer, som sammantaget utgör den enskildes egen kontext, och som hon/han är en del av, och som möjliga att påverka genom till exempel den egna närvaron. Då finns det risk för att vi lägger skulden på misslyckanden/tillkortakommanden hos den enskilde individen för att hon/han inte lyckats påverka sin omständighet i tillräcklig omfattning. Kanske på grund av att ett det finns ett funktionshinder eller en icke påverkningssbar omständighet som ”hindrat”. Särskilt om vi ser funktionshinder och omständighet som

två sidor av samma sak.

Hur skall man då definiera begreppet omständighet? Det sammanhang som enskilda individer kommer ifrån är det som har format identitet, den vi är. Många av de faktorer som ingår i detta sammanhang har vi själva varit med om att forma men lika många är de faktorer som format oss. Att ha ett funktionshinder är en del av den personliga identiteten. Detta är inget motsatsförhållande, det är en samexistens. Jag är inte mitt funktionshinder och jag är inte heller min omständighet men tillsammans så formar de den jag är.

Slutsats

Verksamheter som Sfi, har fått en del redskap som kan förbättra och underlätta identifikation av orsaker till läs- och skrivsvårigheter. En del av dessa redskap används inte alls eller bara delvis. Ett sådant exempel är ISP – Individuell utvecklingsplan. En sådan utvecklingsplan skulle kunna vara ett gott redskap i arbetet med elever inom Sfi. Där finns möjlighet att dokumentera enskilda individers läroprocesser (inte bara provresultat), undervisningsmål, framtidsplaner och förutsättningar att nå dessa. Likaså är det ett forum där enskildas behov av särskilt stöd blir synliggjort. En individuell utvecklingsplan är ett levande dokument.

I den ena kommunen som jag intervjuade i hade man något som man kallade för ”Introduktionsgrupp”. Alla elever som börjar Sfi slussas genom denna grupp. En lärare med grund-

läggande läs- och skrivinlärning ”pejlar” in var enskilda individer befinner sig kunskapsmässigt och placerar därefter in dem i den nivågruppering som passar bäst. Här finns ytterligare ett forum som skulle kunna vara ett mycket bra redskap för att identifiera läs- och skrivsvårigheter. Till detta krävs en resursfördelning och tillgång till specialkompetens som till exempel; specialpedagog, talpedagog, hörselkonsulent, kurator.

Vikten av att kunna undervisa i små grupper är inte heller något som de pedagoger som intervjuats missar att framhålla. Ju färre elever desto större möjlighet att arbeta individanpassat. Klasserna inom Sfi har färre elever än t ex en ”vanlig” komvuxklass och det uppfattas som positivt.

Den ena kommunen har också ”handledningstid”. Det innebär att elever har möjlighet att boka tid hos sin lärare för extra stöd. Denna handledningstid är dock inte särskilt väl utnyttjad. Självt ser jag också att det finns en risk att de som verkligen skulle behöva extra hjälp inte använder sig av denna möjlighet.

I SOU 2003:77 föreslogs att alla kommuner skulle genomföra hörselscreening på alla elever inom Sfi, senast tre månader efter kursstart. Ingen av de kommuner som jag besökte hade sådan hörselscreening. Detta vore annars ett mycket bra instrument för att avhjälpa läs- och skrivsvårigheter för alla dem, som enligt olika artiklar är relativt många till antalet, och som har problem med antingen hörselned-

sättning eller hörselskada i olika grad. Men vem skall i så fall ta ansvar för att en sådan hörselscreening genomförs? Och vem skall betala? Är det kanske där ”skon klämmer” och det är därför som förslaget inte är genomfört?

Det är av yttersta vikt att det finns möjlighet att identifiera elever i behov av särskilt stöd men också att det finns resurser och redskap att ge dem detta stöd. För att kunna ge stöd måste man veta orsaken till varför svårigheter uppkommit, därtill krävs särskild kompetens. Det finns dock faktorer som kan komplicera denna identifikation och de är det lilla uttryck som jag valt att kalla omständighet.

Omständighet får representera allt det som innefattas i begreppet kontext och som varit med och format varje enskild individ; Sociokulturell bakgrund, personliga egenskaper, etnisk tillhörighet, nationell tillhörighet, religion o.s.v.

Som intervjuerna har visat så finns det en viss risk, eller kanske skall vi också kalla det möjlighet, att tolka orsaker till läs- och skrivsvårigheter som orsakade av dessa omständigheter och inte funktionshinder.

Om dessa orsaker, funktionshinder och/eller omständighet, leder till handikapp? Ja, det beror på hur uppkomna svårigheter hanteras.

Referenser

- Andersson B, Dyslexi och flerspråkighet – en litteraturöversikt. (2002) www.sprakaloss.se/flersprakighetbodil.htm, sidan besökt 5 september 2007
- Aspelin, J (2003) Zlatan, Caligula och ordningen i skolan. En interaktionistisk analys Lund: Studentlitteratur
- Backman, J (1998) Rapporten och uppsatser Lund: Studentlitteratur
- Can, M (2006) Tätt intill dagarna Stockholm: Norstedts Förlag
- Danermark, B et al (2005) Sociologiskt perspektiv på funktionshinder och handikapp Lund: Studentlitteratur
- Falkenstad S & Kärnestam L, Utmaningar i att upptäcka och integrera – En kvalitativ intervjustudie kring sf och elever med särskilda behov. Linköpings Universitet (2006)
- Goffman, E (2005) Stigma. Den avvikandes roll och identitet. Originalutgåva tryckt 1968, Översättare Richard, M Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag
- Gustavsson, A et al (2004) Delaktighetens språk Lund: Studentlitteratur
- Jenner, H (2004) Motivation och motivationsarbete Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, Liber Förlag
- Lindberg, I (2004) Andraspråksresan Stockholm: Folkuniversitetet
- Lpf 94 Regeringskansliet, Utbildningsdepartementet
- Lundgren, T et al (2003) Vad alla bör veta om läs- och skrivsvårigheter Stockholm: Förbundet Funktionshindrade Med Läs- och Skrivsvårigheter, Specialpedagogiska Institutet
- Myrberg M, Att lära sig läsa och skriva på sitt andraspråk – risker och möjligheter. (2003) www.sprakaloss.se/Myrberg-sprakranser.htm, sidan besökt 5 september 2007

- Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk, Undervisning av vuxenstuderande med PTSD. http://www1.lhs.se/sfi_studerande.pdf, idan besökt 5 september 2007
- Norinder E, Att undervisa hörselskadade deltagare i Sfi, En praktisk handbok. Specialpedagogiska institutet (2004)
- Ny kursplan för svenskundervisning för invandrare (Sfi), Skolverket
- Repstad, P (1993) andra upplagan Närhet och distans, Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap Lund: Studentlitteratur
- Skolverkets rapport nr: 2003:02233 (2004) Individuell studieplan, individuell kurs och intyg i kommunal vuxenutbildning (proj 112003)
- Skolverkets rapport nr 283 (2006) Beskrivande data 2006; Förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning
- Skolverkets rapport nr 303 (2007) Skolverkets lägesbedömning 2007; Förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning
- SOU 2002:27
- SOU 2003:77
- Söder, M (2005) Forskning om funktionshinder; problem – utmaningar – möjligheter Lund: Studentlitteratur
- Trost, J ((2005) tredje upplagan Kvalitativa intervjuer Lund: Studentlitteratur